

Kunskapsbildning genom samtal

Bengt-Åke Wennberg

”MeWe-generationen” – det vill säga de som föddes i mitten av 80-talet – kännetecknas enligt Kairos Future av en ökad individualism. De vill skapa sin egen framtid. De protesterar mot auktoritär styrning. De ser arbetet som ett verktyg för sin egen personliga utveckling. De förkastar gamla kollektiva lösningar. Dessa är dessutom alltför trubbiga för att vara av värde i en värld med en teknik som medger en allt precisare individualisering.

Kairos Future påpekar att ”Me:et” är kopplad till ett ”We”. Denna aspekt av individuationsprocessen betonas också särskilt av Gösta Vestlund i hans bok ”Global livssyn på väg” och Adrienne Sörbom i hennes bok ”När vardagen blir politik”, De konstaterar alla tre att den nya inställningen inte är egositisk bara för att den är individualistisk.¹

Den moderna människan – åtminstone i Norden – har ett stort engagemang för världen och samhället i stort. Den nya människan respekterar personer som de finner autentiska, pålitliga och med ärliga avsikter i samarbetet. De är djupt engagerade i att de produkter och tjänster som de levererar skall vara av maximalt värde för samhället och kunden.

De kräver att bli betraktade som ansvarstagande och kunniga deltagare i allas vår samverkan. De vill vara en partner i teamet och vill absolut inte ses som ”en utbytbar kugge i ett maskineri med den för uppgiften tillräckliga kompetensen”. De motsätter sig att bli patroniserade, stimulerade och motiverade. De är misstänksamma mot alla som försöker ”få dem att...” De vill komma till tals. De vill komma till sin rätt. De vill komma till rätta med samhällsproblemen. De är kort sagt ”pain in the ass” för alla som försöker använda sig av gamla välkända styrningsmodeller.

¹ Lindgren M, Lüthi G, Fürth T (2005): The MeWe Generation. Stockholm: Bookhouse Publishing.
Sörbom A (2005): När vardagen blir politik. Stockholm: Bokförlaget Atlas
Vestlund G (2001): Global livssyn på väg. Sjuhäradsbygden: Bilda förlag.

De har således få likheter med den bild av den nyttomaximerande ekonomiska individ som nyliberalismen tar avstamp från. Den nya livssynen bygger istället på insikten att människan både har en social och en kulturell intelligens och har stora ambitioner att få använda båda.

Kan i då dra slutsatsen att vi i framtiden kommer att leva i den bästa av världar? Nej snarare tvärtom. Utvecklingen skapar slitningar, missnöje och aggressioner. Problemet är att samhället ännu inte är format så att denna nya individualistiska solidaritet kan få ett utlopp. Problemet är att alla som önskar bidra – exempelvis till att juntan i Burma slutar att förtrycka sitt folk – känner sig vanmäktiga inför vad som händer. De tar efter en dag av sig den röda skjortan och fortsätter som vanligt.

Ingen tror egentligen på allvar att FN:s säkerhetsråd kommer att kunna göra något. I varje fall inte inom den tidsrymd som den moderna människan ser som rimlig. Så är det med de flesta av de frågor som dagligen lyfts upp i massmedia och som vi alla finner centrala och viktiga att komma till rätta med.

I detta läge får folkbildning och kunskapsbildning en helt ny roll. Vi vet nämligen att samtalet är den aktivitet genom vilken stora förändringar av denna typ kan bemästras och hanteras. Det hjälper då inte med vilka samtal som helst, när som helst och hur som helst. De gamla vanliga samtalen formade av den representativa demokratin klarar uppenbarligen inte av att bryta denna vanmakt. Det gick bra vid förra sekelskiftet men inte nu. Förändringen kräver att vi ser samtalet som ett sätt att bilda kunskap. Detta har sagts förut. Men det kan inte sägas för ofta. Det är denna aspekt av samtalet som jag här skall behandla.

Språkets betydelse

När man talar om samtal använder man sig ofta av ordet ”dialog”. ”Dia” betyder genom och ”logos” betyder ord. Detta stämmer väl med min inställning. Jag menar att vi människor skapar förståelse, insikter och kunskaper om vår tillvaro och varandra genom orden. Språket är centralt.

Kulturen och vår kulturella intelligens är en följd av att vi besitter ett språk. Språket i form av skrifter, ord, symboler och tecken finns utanför oss. Våra tankar, känslor, insikter, och kunskaper kan med kulturens hjälp förmedlas till varandra och till kommande generationer. Kulturen är den språkliga dimensionen av vår tillvaro. Som en-

skilda individer tvingas vi således lära oss hantera både vår fysiska tillvaro och en *imaginär* tillvaro – den som uttrycks i och genom kulturen.

Vi är genom förekomsten av en kultur inte som andra djurarter begränsade till att återskapas i mer eller mindre fasta former. Vad vi lärt oss under en generation kan lagras och förmedlas till nästa generation på ett mycket mer effektivt sätt än enbart genom vanlig biologisk ärftlighet och socialisation. Detta sker genom kulturen. Men även kulturen följer en slags evolutionär process. Det är denna förändring som beskrivs av Kairos Future, av Gösta Vestlund och av Adrienne Sörbom.

Ett sätt att beskriva den kulturella evolutionen är att se den som en kunskapsgenereringsprocess. Gamla erfarenheter och kunskaper återberättas ständigt av de levande. Samtidigt förändras de av de aktuella erfarenheterna och ges en ny utformning. Ibland visar det sig att de gamla berättelserna till och med helt och hållet måste förkastas som irrelevanta och missvisande.

Vissa företrädare för kunskapsfilosofin konstaterar att utsagor som berör den fysiska respektive den sociala dimensionen kan delas upp i påståendesatser och fordringssatser.² Påståendesatser behandlar den fysiska tillvaron. Fordringssatser behandlar vår sociala tillvaro. Bägge typerna av kunskap förändras genom det vi benämner vetenskapliga samtal. Men samtalen skiljer sig åt när det gäller innehåll och form.

Påståendesatser

Påståendesatser är trovärdiga om de bekräftas av det som sker i naturen. Man kan säga att varje påståendesats är knuten till en förväntan på framtiden. Om denna förväntan blir uppfylld är påståendesatsen trovärdig. Om den inte är det måste andra påståendesatser formuleras.

När påståendesatser är trovärdiga framkallar de i vårt sinne och genom våra samtal med varandra en bild av framtiden. Det är denna bild som styr handlandet. Beroende på vilket tillstånd man ser som troligt använder man sin kunskap för att formulera strategier som har förutsättningar att leda till sådana utfall som man ser som önskvärda. Detta är ur kunskapsteoretisk synpunkt oproblemiskt.

² Inom kunskapsfilosofin finns många olika resonemang och benämningar som täcker detta kunskapsfält. De benämningar jag här använder är inte de gängse. Den intresserade kan återfinna dem och deras historiska referenser i Strzelewitz W (2001): *De mänskliga rättigheternas historia*. Stockholm: Ordfronts Förlag.

Kunskapsproblemet handlar istället om att bestämma vilka påståendesatser som är trovärdiga. Detta utforskande görs genom att systematiskt tillämpa och pröva dem i praktiken. Inga påståendesatser kan nämligen verifieras teoretiskt. Även matematiska axiom måste provas genom att tillämpas i matematikens praktik.

Det är först genom praktisk tillämpning som det visar sig om påståendesatserna bekräftas av vad som sker. Vetenskap handlar således om att på ett systematiskt sätt utföra ett sådant utforskande att man kan avgöra påståendesatserns relevans, användbarhet och trovärdighet. Jag skall illustrera principen med två exempel.

Det första handlar om flogistonteorin. En lång tid ansåg man att eld bestod av speciella partiklar som man kallade ”flogiston”. Dessa bildades när eld uppstod. Två svenska forskare tog sig för att försöka bestämma vikten på flogistonpartiklarna genom att väga allt ingående material före och efter det att elden uppstod. Det visade sig då att flogistonet inte hade någon vikt. Detta gjorde påståendet om eld som en följd av uppkomsten av flogiston meningslöst. Påståendet att flogistonet inte hade någon massa var en *anomali* i förhållande till flogistonteorin. Denna insikt tvingade så småningom fram ett annat påstående – nämligen att eld är en oxidationsprocess.

Det andra exemplet handlar om relativitetsteorin som beskriver sambanden mellan ljushastighet, massa och energi. Det fanns en gammal föreställning om att det runt jorden fanns ett skikt som kallades ”etern”. Detta skikt gjorde det bland annat möjligt för elektromagnetiska vågor som exempelvis ljuset att fortplanta sig. När jorden roterade borde skiktet på grund av friktionen följa med. Två amerikanska forskare A.A Michelson och E.W Morley menade att man genom att mäta ljusets hastighet med och mot jordens rotation borde kunna fastställa eterns effekt på ljusets fortplantning. Vid experimentet kunde ingen sådan skillnad påvisas.

I början menade man att detta var ett misslyckande som berodde på ett ”mätfel”. En holländsk fysiker, H.A. Lorentz, tog sig för att beräkna hur stort detta fel var. För att kunna göra det satte han upp det som sedan kom att kallas Lorentz- transformationerna. Den misslyckade mätningen var ett *motexempel* i förhållande till de samband man trodde fanns. Detta ledde fram till ett annat påstående nämligen att ljusets hastighet var en universell konstant. Därmed lades grunden för att använda Lorentz- transformationerna för att formulera den speciella relativitetsteorin.

Upptäckter av anomalier och motexempel inom olika kunskapsfält har av erfarenhet visat sig vara incitament till att förändra olika påståendesatser och därmed också en anledning till att generera ny kunskap. Denna nya kunskap för-

ändrar det sociala samspelet på så sätt att vissa lösningar och arbetssätt som utgår från de föreställningar som påståendesatserna bygger på radikalt måste förändras. Vetenskapliga undersökningar handlar således om att lägga upp praktiska underökningar på ett sådant sätt att de antingen kan fördjupa, bekräfta eller motbevisa existerande påståendesatser.

Om man lyckas med detta – så som mina två exempel visar – kan vissa resonemang, lösningar och arbetssätt i ett slag bli omoderna. Andra som tidigare varit obeaktade kan istället få större uppslutning. Detta får inte bara konsekvenser för dem som arbetar på dessa kunskapsfält. Förändringen – som exemplet med relativitetsteorin visar – kan genom ny teknik och nya risker och möjligheter få konsekvenser för hela det sociala systemet.

Komplexitet, komplexitetsreduktioner och fordringsatser

Vad jag här beskrivit är påståendesatser som berör vår fysiska verklighet. Hur kan man då förstå sig på sociala skeenden? Länges har man trott att samma vetenskapliga metoder som är tillämpliga på naturens fenomen också skulle kunna användas för att studera sociala fenomen. Det har så småningom visat sig att detta inte är möjligt.

Man behöver inte på grund av detta förkasta det vetenskapliga prövandet och systematiken. Vad man emellertid måste revidera är själva arbetssättet i kunskapsbildningsprocessen. Ett skäl till detta är att fenomen i stora sociala system skiljer sig från de fenomen som man studerar när man studerar naturen. Den grundläggande skillnaden ligger i att objekt i naturen reagerar lagbundet enligt givna samband. Människan *agerar* utifrån en kulturell intelligens. Därför är karaktären av det man studerar – när man studerar mänsklig interaktion – annorlunda än när man studerar naturen.

Liksom alla levande varelser med kognitiv förmåga så kan vi människor välja att handla på olika sätt. Vår kulturella intelligens gör det också möjligt för oss att uttolka situationen i våra sociala system på ett sätt som andra varelser inte kan i sina system. Vi har fler handlingsalternativ. Man kan därför utan att göra alltför stort våld på sakförhållandena konstatera att vad var och en människa väljer att göra är synnerligen speciellt och individuellt för denne.

På grund av detta sakförhållande kan vi vare sig betrakta människors handlande som förutbestämt eller lagbundet. I princip finns det ett oändligt antal handlingsalternativ

som en människa skulle kunna välja – även om hon i praktiken inte gör det. Den typ av påståendesatser som fungerar i den naturvetenskapliga världen kan därför inte användas för att beskriva social samverkan.

Det faktum att det rent fysiskt finns ett oändligt antal tänkbara och möjliga utfall som inte kan förutses kallas i systemteorin för ”*komplexitet*”.³ Denna komplexitet skulle göra all mänsklig samverkan obestämbar och otrygg om det inte vore för att vi människor själva, genom kulturen, önskar göra den ordnad och förutsägbar. Det är vårt gemensamma behov av att omvandla komplexiteten till något förutsägbart som bildar grunden för våra sociala system. Det medel vi använder för att åstadkomma denna förutsägbarhet är kommunikation.

Sociala system och kommunikation är därför nära knutna till varandra. Det ena uppstår ur det andra och tvärtom. Även om vi kommunicerar på en mängd olika sätt så är ändå språket det mest betydelsefulla verktyget. Detta gäller särskilt om vi försöker förstå samspelet i sociala system som sträcker sig längre än de grupper där vi är nära bekanta med varandra.

Kommunikationen i det sociala systemet etablerar med hjälp av språket en imaginär social värld i vårt sinne. Denna värld är på sätt och vis lika verklig som den verkliga världen. Den bestämmer hur samspelet i systemet kan komma att utvecklas. Denna imaginära värld är således av språklig och symbolisk natur. Den är en brygga mellan det som finns inne i oss och det som finns utanför oss. Dess förändring följer av detta skäl andra ”spelregler” än de vi möter i naturen.⁴

³ Också på detta område finns en mängd olika resonemang och förklaringsmodeller. Jag har valt att använda resonemang som presenterats av Niklas Luhmann i hans olika skrifter och som bildar grunden för hans undersökningar av sociala system. Min användning av begreppen komplexitet och komplexitetsreduktioner finns bland annat redovisade i Luhmann N (2000): *Förtroende – en mekanism för reduktion av social komplexitet*. Riga: Daidalos. Komplexitetsbegreppet har i dag lett fram till ett nytt angreppssätt på sociala system som vinner allt större anslutning genom bland annat texter av Ralph Stacey. En översikt av olika teorier och modeller på området finns i Bogg J och Gever R (2007); *Complexity, Science and Society*, San Diego: Radcliffe Publishing Ltd.

⁴ En filosof som tidigt uppfattade skillnaden mellan språket som en generator av en imaginär värld och språket som ett sätt att beskriva den ”verkliga” världen är Wilhelm Windelband (1848-1915). I en av sina skrifter beskrev han hur religionen genom den idiografiska kunskapsformen (liknelser och berättelser som utgår från det enskilda fallet) konstruerar en imaginär ”församling”. Den historiska eller idiografiska berättelsen är lämpad som norm för samspelet människor emellan, medan den nomotetiska – de naturvetenskapliga lagarna – skapar en rationell, objektiv, överordnad och tvingande norm. Windelband fann således att dessa imaginära församlingars historia, samverkansförhållanden, normer och värderingsmönster utgjorde en normativ och sammanhållande kraft i de faktiskt existerande religiösa sammanslutningarna.

I religiösa termer så kan man benämna denna imaginära värld för en ”församling”. Det är detta en slags ideal församling som berättar för oss hur vi fortsättningsvis bör agera mot dem som tillhör församlingen. Det är genom att dela medlemskapet i samma ”församling” som det uppstår en gemenskap. Beskrivningar av sådana församlingar och samhällen finns det många av. Nyliberalismen är en sådan beskrivning och socialismen en annan. Dessa imaginära världar består av det som inom vetenskapen kallas sociala konstruktioner.

Alla dessa sociala konstruktioner fungerar som ”komplexitetsreduktioner”. De är föreställningar och berättelser som gör det möjligt att i vissa bestämda situationer ha *förväntningar* på ett visst bestämt beteende hos varandra. När dessa förväntningar bekräftas genom det faktiska beteendet uppstår förtroende.

När ett sådant mönster blir vanemässigt inarbetat omvandlas det till *sociala krav*. Vill man undvika att bli marginaliserad eller förlora andras förtroende gör man bäst i att uppfylla dessa krav. Man talar därför när det gäller vår anpassning till det sociala systemet om *fordringssatser* snarare än om påståendesatser. Det är oviljan att underkasta sig och acceptera varandras fordringssatser som genererar misstro, hat, fruktan och kulturell osämja.

Anomalier och motexempel på det sociala området

Vi vet att man tvingades revidera föreställningar om eldens och ljusets natur. Sådana föreställningar kan kallas *grundantaganden* eller *förgivettaganden*. Dessa tas för sanna och självklara under en viss period. De ligger då till grund för beräkningar, analyser och diskussioner. När anomalier och motexempel dyker upp måste dessa grundantaganden omprövas och revideras.

Detta får dramatiska effekter på alla resonemang som är knutna till dessa tidigare föreställningar. Anomalier och motexempel upplevs hotande för alla som byggt sina teorier och sitt arbete på de tidigare grundantagandena. Det är regel att de uppfattas som ”mätfel” eller misstag och därför inte tas på allvar förrän nya grundantaganden kan formuleras.

Fordingssatser bygger på samma sätt som påståendesatser på ett antal föreställningar och grundantaganden som gör dem rimliga och tillämpbara under vissa tidsskeden och förhållanden. På samma sätt som inom naturvetenskapen måste dessa förgivetta-

ganden ständigt omprövas. Detta kan ske genom att pröva om fordringssatserna är rimliga och tillämpbara eller om de leder in i anomalier och motexempel.

Jag skall ta ett exempel från mitt arbete med Försvarsmakten. I skriften *Armén i Utveckling* från 1994 kan vi läsa följande

...en soldats främsta adelsmärke är förmågan att handskas med det osäkra. Människan måste ta befälet över teknikutvecklingen och datorerna och använda dem som de hjälpmedel de är. Att okritiskt överlämna beslut, som inte är av trivial natur, är det samma som att abdikera.

Under de följande åren diskuterades inom Försvarsmakten något som kallades initiativtaktik eftersom man hade förstått att det var denna som låg bakom den tyska arméns stora stridsduglighet. Allt större fokus började därför läggas på det som kallades utvecklade egenskaper – nämligen förståelse, anpassning, kreativitet och självständighet. Detta föranledde chefen för Armén att i sitt reglemente från 1995 formulera följande uppmaning

Definiera i varje situation vad som skall uppnås. Klarlägg vad som leder till framgång. Ta initiativ. Vidta de åtgärder som erfordras och ta de risker detta kräver.

Ovanstående är förstasatsen i en fordringssats. Den står emellertid i konflikt med en annan fordringssats som handlar om att det är chefen som beordrar vad som skall göras och definierar uppgiften. Soldaten förväntas följa den gjorda planen, utföra uppgiften och lyda order. Man skall vara självständig men ändå inte självständig. Ovanstående är således ett exempel på en anomali på det sociala området. Anomalier på det sociala området leder till paradoxal kommunikation. Vi vet sedan länge att paradoxal kommunikation kan orsaka psykiska störningar, ohälsa, aggressioner och våldsamheter.

Samtalandets funktion

Vi har i vårt gemensamma företag Samarbetsdynamik under tjugo år byggt kunskap genom samtal. Detta är också fallet i alla våra uppdrag där vi bland annat använder fokusgrupper för detta ändamål. Vi möter ofta frågor som handlar om hur samtalande kan generera kunskap. För de allra flesta är samtalandet något helt annat. Det är en enbart en social aktivitet och ett tidsfördriv. Att det också kan vara ett hårt mentalt arbete faller dem inte in.

”Förgivettaanden” är sådant man gemensamt – i den egna ”församlingen” – tar för sant utan att närmare reflektera över det. De formar resonemangen utan att man lägger märke till det. Sådant ”tyckande” kallas ofta ”common sense”. Det är först när man i själva samtalet drabbas av anomalier och motexempel som hotar de fordringssatser man lever efter som man tvingas uppmärksamma och ta itu med dem. Om man inte för samtal, eller om man bara för samtal med personer som följer samma ”common sense” som man själv, kan sådana motsägelser och anomalier inte uppmärksammas.

Det är genom samtalandet som vi har möjlighet att tillämpa och forma egna resonemang och fordringssatser. Förgivettaanden och grundantaganden kommer genom samtalen att traderas mellan generationer och över tid och rum. Materialet för samtalandet hämtas i olika yttre källor men det är i själva dialogen som de egna resonemangen formas och bekräftas. Drivkraften i denna process är vårt behov av att skapa oss en identitet.

Knytningen mellan den imaginära sociala världen och vår verkliga tillvaro sker genom identifikation. Det är först genom språkets berättelser och associationer och genom samtal och kommunikation som det blir möjligt för oss att skapa en bild av oss själva.

Det är viktigt för oss att kommunikationen genererar en bild som vi känner igen. Vi måste kunna identifiera oss med de fordringssatser som genereras. Den måste också kunna förankras i vårt förflutna och vara önskad i en framtid. Vi agerar därför ständigt för att bekräfta och upprätthålla den bild vi med stor möda gjort oss av oss själva och vår tillvaro. Skulle vi agera utanför de ramar som vi satt upp för oss själva skulle vi inte känna igen oss själva. Detta gör att vårt beteende blir förutsägbart.

Flytande rädsla

Sociala konstruktioner och fordringssatser håller undan ovisshet, osäkerhet och otrygghet i det sociala samspelet. Om både jag själv och de andra agerar i enlighet med dem blir vi pålitliga. Pålitlighet är i detta fall inte en moralisk egenskap. Pålitlighet betyder inte att vi alltid är nöjda med vad andra gör eller med det sociala samspelet så som det utvecklar sig. Det betyder bara att vi ”känner igen det” och därför kan anpassa oss till det. Vi kan avgöra vilka som agerar mot våra intressen och vilka som vi kan ha förtroende för. Pålitligheten i samspelet ger oss stabilitet och trygghet.

Zygmunt Bauman beskriver i sin senaste bok något han kallar ”flytande rädsla”.⁵ Denna uppkommer när vi upplever att den sociala värld i vilken vi ser oss själva inte längre är pålitlig. Rädslan uppkommer när de sociala konstruktioner som vi lutat oss mot har blivit omoderna och opraktiska och därför inte längre skapar en önskad identitet och därför överges. Vi vet då inte längre vad vi kan förvänta oss av andra. I en sådan situation blir vi också djupt förvirrade. Vi förlorar vår egen identitet. Vi vet inte vad vi skall kräva av oss själva. Vi kan då agera desperat. Vi handlar irrationellt – sett ur andras perspektiv.

Ett sätt att hantera den flytande rädslan är att distansera sig. Man drar sig då tillbaka till sådana relationer som inte påverkas av det ”större sociala systemet”. Man sluter sig mer samman i sin ”församling”. Man samarbetar om att hålla oron borta. Ju större hot desto mer viktigt blir det att bekräfta den gemensamma och imaginära världen. Så länge vi håller oss till varandra är allt bra. Släpp inte de andra över bron.

Problemet är att vi då blir allt mer isolerade. Varje system skyddar sig självt och strävar att hålla fast sin verklighet så som den var. Detta medför att det uppstår en allt starkare diversifiering som riskerar att spränga systemet. Självklart upplevs detta fragmenterade och opålitliga skeende som ett allvarligt hot mot den anpassning som måste komma till stånd. Den för det sociala systemet naturliga försvarsmekanismen kommer att öka den ”flytande rädsla” som man skyddar sig mot.

Många föreslår att sådana negativa tillstånd skall ”ordnas” genom att nya principer för samarbetet skall formuleras av ”ledningen”. Denna skall, uppifrån och ner, med kraft tvinga de underordnade att anpassa sig till ett nytt önskat beteende. Ledningen motsvarar enligt denna uppfattning den stränge men gode fadern. Man lever efter en bild av ”församlingen” där ledningen av denna är ett överhuvud som leder sina olydiga och vilsekomna barn mot det som är rätt.

Enligt denna uppfattning är det således överheten (som exempelvis prästerna eller påven) som skall berätta om och fastställa den nya imaginära värld som skall stå som norm för beteendet. Det är sedan verheten som utifrån sin föreställning om denna värld skall ordna verksamheten på ”ett nytt sätt” och belöna och bestraffa medlemmarna i systemet på ett sådant sätt att de anpassar sig. Det är sedan medlemmarnas sak att lyda och akta överheten. Först då blir människorna ”fria”. Friheten uppstår genom att deras inbördes konflikter kan begränsas om deras ömsesidiga beroende regleras av övergripande lagar och bestämmelser.⁶

⁵ Bauman Z (2007): Flytande rädsla. Uddevalla: Daidalos.

⁶ Denna föreställning går tillbaka till den engelske filosofen Thomas Hobbes. Hobbes var 1600-talets mest konsekventa och radikala politiska teoretiker. Han förespråkade enväldet som ett sätt att skapa

Problemet med denna uppfattning är att den inte tar hänsyn till den nya livssyn som nu växer fram. Denna fastställer att de berörda personerna behöver utveckla sin identitet och sin förståelse av sig själva så att den är förenlig med de nya förhållandena. Genomförandet av en sådan strategi gör det heller inte möjligt för de berörda människorna att *mellan sig* formulera nya fordringssatser och stabila samverkansmönster som är anpassade till den nya situationen. Genom att utsättas för utomstående styrning med belöningar och bestraffningar blir de ”lydiga barn” eller ser sig som offer för omständigheter de inte råder över. De enda identiteter som står till buds bygger således på att man antingen måste se sig som körsven eller som häst.

För ett halvsekel sedan var sådana resonemang gångbara. De uppfattades som normala och en del av livets villkor. I dag skapar dessa resonemang fordringssatser som leder in i identitetsuppfattningar som de flesta människor, och framför allt ungdomen, avvisar. De distanserar sig eller gör revolt. Fordringssatserna i en vertikal berättelse saknar dessutom kraft att reglera det allt mer intensiva horisontella samspelet människor emellan. Denna brist lämnar fältet fritt för trakasserier, mobbing, upprepade konflikter, misshälligheter och stridigheter.

Vad som händer om man uppifrån och genom belöningar och bestraffningar söker pressa på nya krav på människorna och installera nya organisatoriska mönster i sociala system är således inte att dessa förändras i den riktning man tror och hoppas. Risken är istället att den imaginära bild som medlemmarna behöver agera efter blir splittrad, inkongruent med deras självbild och dåligt förankrad i deras verklighet. Försöken att regrediera till komplexitetsreduktioner som är karaktäristiska för mer primitiva tillstånd – exempelvis ”envälden” – misslyckas eftersom dessa inte är anpassade till de nya förhållandena.

Den nya folkbildningen

En återgång till imaginära världar som var gångbara under industrisamhällets glansdagar är inte möjlig. Det är således inte möjligt att hantera de nya svårigheter och problem som växer fram i samhället genom att vi anpassar oss till fordringssatser som vi hämtat från industrialismen eller nyliberalismen. Vi hamnar då i en paradoxal

ordning mellan människor som genom sin strävan efter egennyttan i grunden var fiender till varandra. En utförlig redogörelse för denna filosofi och dess uppkomst finns i Votinius S (2004): *Varandra som vänner och fiender – En idéhistorisk undersökning om kontraktet och dess grund*. Stockholm: Bruno Östlings Bokförlag Symposium.

kommunikation. Vilka nya grundantaganden och förgivettaganden måste man i så fall i dag utgå från?

Jag hoppas att det framgått att jag inte anser att svaret på frågan inte kan ges av några enskilda experter eller auktoritativa figurer. Jag är övertygad om att många skulle kunna formulera ett sådant svar. Jag är också övertygad om att många sådana svar skulle vara både bra och lämpliga. Det är således inte innehållet i svaren det är fel på. Problemet är att det inte räcker att gå ut och missionera om alla de goda ”svar” som finns. Det räcker inte att våra ledningar formulerar policier och strategier efter dem. Det räcker inte med försöken ”att få andra att...” agera efter dem.

Vill man få uppslutning för sådana nya föreställningar om den goda världen måste arbetet bygga på samma demokratiska principer som vi tidigare lärt oss använda. Alla försök till enkelriktad kommunikation kommer att misslyckas eftersom de människor som berörs inte kommer att kunna identifiera sig med de resonemang som förs. De kan inte enbart utifrån en enkelriktad vertikal kommunikation göra dem till sina.

Jag påstår således att förkastandet av gamla förgivettaganden och formulerandet av nya måste ske genom en slags ”vetenskaplig” process av samma typ som den som gäller för naturvetenskapliga påståenden. De nya mönster man skall leva efter måste upplevas legitima, realistiska och leda till önskvärda konsekvenser. Det prövande som krävs för att komma fram till detta måste följa en vetenskaplig ”systematik”.⁷

Vetenskapligheten i detta prövande av sociala och kulturella förhållanden bygger på samtalet. Det är först genom samtalet som man ges möjlighet att uppfatta anomalier och motexempel i de aktuella fordringssatserna. Det är först genom samtal som man får möjlighet att formulera nya resonemang om en förändrad värld som man känner igen sig i och som man kan känna sig hemma i.

⁷ I de modeller om lärande som växte fram under andra hälften av 1900-talet i samband med olika organisationsförändringar spelade begreppet ”personal constructs” stor roll. Detta begrepp, som formulerades av George A Kelly, beskrev hur människan formade sin egen bild av världen utifrån sin identitetsupplevelse. Se också Kelly G A (1970): A brief introduction to personal construct theory, in Bannister D. (ed): Perspectives in Personal Construct Theory. London: Academic Press.

En direkt konsekvens av denna uppfattning blev att människan formade – eller borde forma – sin egen värld efter principer som hade vetenskaplig karaktär genom att påståendesatser och fordringssatser systematiskt ”prövades”. Denna uppfattning har senare legat till grund för olika organisationsförändringsförsök där deltagarna getts tillfälle att ”utforska” sin organisatoriska miljö och bygga nya kunskaper om den. Se också Bannister D, Fransella F (1971): Inquiring man - The theory of personal constructs. London: Penguin Books.

Det är först genom att fånga upp de samtal och de resonemang som växer fram på djupet i verksamheten som det är möjligt att ge gemensamma och övergripande insatser en mening och en innebörd som berörda människor förstår. Det är också först då som omställningen kan lyckas. Tänker man efter så är detta inget annat än det vi menar med folkbildning och demokrati.

©Samarbetsdynamik 071010.02

- 13 -

Kunskapsbildning genom samtal
av Bengt-Åke Wennberg. Samarbetsdynamik AB